Delhi Hümayun Türbesi'nin Çevresinde Yer Alan Münferit Yapılar

Arş. Gör. Dr. Fadime Özler

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9241-9874>

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kayseri – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 02.08.2019
Kabul: 25.09.2019
On-line Yayın: 30.09.2019

Anahtar Kelimeler

Hindistan
Babürlüler
Mimari
Hümayun Türbe Bahçesi
Cami

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.36850>

Öz

Mughal ya da Timurlular olarak ifade edilen Babürlüler, Babür Şah tarafından 1526-1530 yılları arasında Hindistan'da kurulmuş önemli bir Türk devletidir. Babür Şah ve oğlu Hümayun Şah dönemleri, farklı bir coğrafyada yeni kurulmuş olmanın verdiği deneyimsizlik ve orada birçok etnik gruba hakimiyet sağlamanın zorlu mücadeleleri ile geçmiş, devletin erken dönemini kapsamaması nedeniyle çok fazla imar faaliyeti gerçekleştirilememiştir. Bu dönemde yapıldığı bilinen az sayıda eserlerin birçoğu da ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. Hümayun Şah'tan sonra tahta geçen oğlu Ekber Şah döneminde ise birçok alanda olduğu gibi özellikle mimaride önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ekber Şah dönemi ile birlikte anıtsal ölçekli yapılar Orta Asya gelenekleri yanında, Hint ve İslam mimarisinin sentezi altında Babürlü Dönemi mimarisinin genel özellikleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha sonraki Babürlü hükümdarları olan Cihangir ve Şah Cihan dönemlerinde de mimari alanda birçok eser ortaya konulmuş, Babürlüler bu dönemde dünya mirasına önemli eserler kazandırmışlardır. Devletin son hükümdarı olan Evrenşah döneminde ise küçük çaplı da olsa önemli eserler verilmeye çalışılmış ancak bu tarihten sonra Babürlüler ne yazık ki tekrar eski ihtişam ve güçlerine kavuşamamışlardır.

Araştırma konumuzu oluşturan Hümayun Türbe bahçesi ve çevresinde yer alan yapılar Hümayun Şah döneminde ve sonrasında inşa edilmiş XVI. yüzyıla tarihlenen ağırlıklı olarak türbe ve cami yapı gruplarından oluşmaktadır. Türbenin bulunduğu bahçe girişinin kuzey batısında Bu Halime Türbesi ve bahçesi, güney batısında İsa Han Türbesi ve Camisi, devamında Arap Sarayı, Efservale Türbesi ve Camisi yer almaktadır. Bu yapıların devamındaki bahçe kapısından Hümayun Türbesi'nin yer aldığı çarbağ düzenine sahip bahçeye girilmektedir. Bahçenin merkezinde Hümayun'un iki katlı türbesi bulunmaktadır. Türbeyi içine alan bahçenin kuzey kenar ortasında hamam, doğu kenar ortasında Baradari denilen yazlık köşk, güney kenar ortasında ise bahçenin giriş kapısı bulunmaktadır. Hümayun Türbesinin bahçesinin güneydoğusunda ise Berber Türbesi yer almaktadır.

Hümayun Türbesi'nin bahçesi içerisinde ve çevresinde yer alan her bir yapı Babürlüler'in erken dönemine ait önemli mimari örneklerini içermektedir. Bu çalışmada yukarıda adı geçen yapıların mimari özellikleri hakkında bilgiler verilecek, daha önce ülkemizde çalışılmamış olan bu konunun önemli bir bölümü aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Özler, F. (2019). Delhi Hümayun Türbesi'nin Çevresinde Yer Alan Münferit Yapılar. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 76, Autumn, p. 203-219.

Individual Buildings in the Surrounding of Humayun's Tomb, Delhi

Res. Asst. Dr. Fadime Özler

Erciyes University, Faculty of Literature, Department of Art History, Kayseri – TURKEY

Article History

Submitted: 02.08.2019

Accepted: 25.09.2019

Published Online: 30.09.2019

Key Words

India

Mughals

Architecture

Humayun's Tomb Garden

Mosque

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.36850>

Abstract

Babur State, which is called as Mughal or Timurids, is an important Turkish state founded by Babur Shah between the years of 1526-1530. The periods of Babur Shah and his son Humayun Shah passed with the inexperience of being newly established in a different geography and uphill struggles of dominating many ethnic groups. Since it was the early periods of the state, not many construction activities were carried out. Unfortunately, many of the few constructions known to have been built at that time have not survived today. During the reign of Akbar Shah, who succeeded to the throne after his father, Humayun Shah, important developments took place especially in architecture. Along with the Akbar Shah period, monumental scale structures began to reveal the general characteristics of Mughal Period architecture under the synthesis of Indian and Islamic architecture as well as Central Asian traditions. Later, during the periods of Mughal rulers Jahangir and Shah Jahan, many works were produced in the field of architecture, and Mughals brought important works to the world heritage in that period. During the reign of Evrengzib, the last ruler of the state, some important works were tried to be produced, albeit on a small scale. However, after this date, Mughals could not regain their former glory and power.

The buildings in the garden and surrounding of Humayun Tomb, which is the subject of this research, were built in and after the period of Humayun Shah. They are dated XVIth century and consist of mainly tomb and mosque construction groups. In the northwest to the entrance of the garden in which the tomb is located there is Bu Halima's Tomb and its garden, and in the southwest, there is Isa Khan's Tomb and Mosque, and later on there is Arab Serai, Afsarvala's Tomb and Mosque. The garden gate after these buildings opens to the garden with charbagh design in which Humayun's Tomb is located. In the center of the garden, there is the two-storey tomb of Humayun. In the middle of the north edge of the garden, there is the hammam, in the middle of the east edge there is the pavilion called as Baradari that allowed free flow of air and in the middle of the south edge there is the entrance gate of the garden. There is Barber's Tomb. Each building in the garden and surrounding of Humayun's Tomb includes important architectural examples of the early period of Mughals. In this study, information on the architectural characteristics of the above mentioned buildings will be given, and an important part of this matter that has not been studied on in Turkey will be tried to be enlightened.

GİRİŞ

Hümayun Türbesi Delhi'nin güneyinde, Nizamüddin Bölgesi'nin doğusunda, Yamuna Nehri'nin batı kıyısında yer almaktadır. Nizamüddin Bölgesi'nde birçok türbe bulunmakta bunun nedeni de bölgeye adını veren Nizamüddin Evliya Dergahı'nın burada olmasından dolayı kutsiyet arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Araştırma kapsamında Hümayun Türbesi'nin bahçesi ve çevresinde yer alan yapılar ile konu sınırlandırılmıştır. Yapı topluluğunun yer aldığı bahçenin girişi batı yöndedir. Türbenin bulunduğu bahçe girişinin kuzey batısında **Bu Halime Türbesi** ve **Bahçesi**, güney batısında **İsa Han Camisi ve Türbesi**, devamında **Arab Sarayı**, **Efservale Camisi ve Türbesi** yer almaktadır. Bu yapıların devamındaki bahçe kapısından Hümayun Türbesi'nin yer aldığı çarbağ¹ düzenine sahip diğer ana bahçeye girilmektedir. Bahçenin merkezinde **Hümayun Türbesi** bulunmaktadır. Türbeyi içine alan bahçenin güneydoğusunda **Berber Türbesi**, kuzey kenar ortasında **hamam**, doğu kenar ortasında **Baradari** denilen yazlık köşk, güney kenar ortasında ise bahçenin giriş kapısı bulunmaktadır (**Foto: 1**), (**Vaziyet Planı:1**).

Fotoğraf: 1 Hümayun Türbesi ve Çevresinde Yer Alan Yapılar Genel Görünüşü (Aga Khan Foundation, 2018)

Vaziyet Planı: 1 Hümayun Türbesi ve Yapı Topluluğu Vaziyet Planı (ASI, 2002)

¹ Çar- Çehar Farsça'da dört, Bağ; bağ bahçe anlamına gelir. Çarbağ; dörtgen bahçe, yürüyüş yolları veya akan su ile dört küçük parçaya bölünmüş bahçe demektir.

Bu Halime Türbesi ve Bahçesi: Oldukça bakımlı olan bahçenin içerisinde sadece Bu Halime Türbesi bulunmaktadır. Türbenin banisi ve mimarı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olunmadığı gibi türbenin ve bahçenin adını taşıyan Bu Halime'nin de kim olduğu hakkında herhangi bir görüş mevcut değildir. Bahçenin anıtsal giriş kapısı doğu yönünde bulunmaktadır. Ziyaretçilerin Hümayun Türbesine kadar yürüdüğü kapı, Bu Halime Bahçesi'nin doğu girişidir. İki katlı olan kapı alt kısmında sivri kemerli bir giriş açıklığına sahip olup; üst katında dışarı çıkıntısı olan balkon şeklinde düzenlenmiş sivri kemerli bir açıklığa sahiptir. Kapının üzerinde alçı üzerine kırmızı kumtaşı ve renkli taşlarla oluşturulmuş geometrik ve bitkisel süslemeler mevcuttur. Beyaz alçı ile sıvalı olan kapı yakın zamanda restorasyon geçirmiştir (Foto: 2-3).

Fotoğraf: 2-3 Bu Halime Bahçe Giriş Kapısı (Özler, 2016)

Türbe; girişin kuzey batısında Bu Halime Bahçesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Moloz taşlarla inşa edilen türbenin üzerinde herhangi bir yazı ve bezeme bulunmamaktadır. Türbe yüksek duvarlarla çevrili bahçesi ve giriş kapısı nedeniyle Babürlü döneminin erken örnekleri içerisinde değerlendirilmekte, mimari ve malzeme açısından da bakıldığında Babürlüler'in erken dönemine tarihlenen türbe örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Kare planlı bir platform üzerine oturan türbeye sekiz basamaklı merdivenlerle çıkılmaktadır. Türbenin üzeri düz dam örtüye sahip olup; merkezinde sekizgen bir kaide ya da yükselti şeklinde oluşturulmuş, ortasında sembolik lahitin yer aldığı 30 cm yüksekliğinde betonla kaplanmış bir bölüm bulunmaktadır. Lahitin üzerinde herhangi bir yazı ve süsleme bulunmamaktadır (Foto: 4).

Fotoğraf: 4 Bu Halime Türbesi Genel Görünüşü (Özler, 2016)

İsa Han Camisi ve Türbesi: Afgan Emiri Şir Şah Suri tarafından 1539- 45 yılları arasında İsa Han adına inşa ettirilmiştir. İsa Han Niyazi, Sir Şah Suri ve oğlu döneminde yaşamış önemli bir devlet adamıdır (Gautam, 2010: 39). Türbe ve cami, Bu Halime Bahçesi'nin hemen güneyindedir. Türbe ve caminin yer aldığı bahçenin anıtsal giriş kapısı bulunmaktadır (Foto: 5-6).

Fotoğraf: 5-6 İsa Han Camisi ve Türbesi'nin Yer Aldığı Bahçenin Anıtsal Girişi Dışardan ve İçerden Görünüşü (Özler, 2016)

İsa Han Camisi: Doğu-Batı doğrultusunda yatay dikdörtgen plana sahip olan caminin mihrabı batı yöndedir. Cami sivri kemerlerin oturduğu ayaklarla üç bölüme ayrılmıştır. Caminin sivri kemerli üçlü giriş açıklığı bulunmaktadır. Ortadaki açıklık daha geniştir. Harim kısmının hem içeriden hem de dışarıdan kubbe ile örtüldüğünü ancak; her iki yanında eşit ölçülere sahip kare planlı yan bölümlerinin içeriden kubbe dışarıdan ise düz dam şeklinde olup, üzerlerine çatrilerin² yerleştirildiği görülmektedir. İsa Han Camisi, türbesi kadar anıtsal olmadığı gibi süslemeleri ile de türbenin oldukça gerisinde kalmaktadır. Caminin dış cephede yer alan süslemeleri giriş açıklıklarında, kubbe ile çatrilerinde bulunmaktadır. Kubbe ve çatrilerde renkli taş süslemeler yanında çini kalıntıları mevcuttur. Süslemeleri ise; geometrik desenler, bitkisel motifler ve yazı oluşturmaktadır. Kırmızı kumtaşından mihrap üzerinde sivri kemerli sağır nişler içerisinde "Allah" ve "Muhammed" yazılıdır. İç mekân duvar yüzeyleri yaklaşık 1,5 metreden sonra sıvalı olup; herhangi bir bezemeye rastlanılmamıştır (Foto: 7-8-9).

Fotoğraf: 7-8-9 İsa Han Camisi Dış Cephe ve İç Mekân-Mihrap Görünüşleri (Özler, 2016)

Türbe sekizgen bir bahçe içerisinde çokgen bir platform üzerinde sekizgen bir gövdeden

² Çatrı: Hindu ve Babürlü mimarisinde görülen tapınak, türbe veya caminin çatısında kubbeli bir köşk için kullanılan terim. Küçük kubbeli köşk, genellikle sütunlarla taşınan baldeken (Koch, 2014, s. 140).

oluşmaktadır (Foto: 10-11-12-13). Üzeri kubbe ile örtülü türbenin girişi güneydedir. Türbe plan itibarıyla Tuğluklular döneminde inşa edilen Telangani Türbesi (XIV. yüzyıl) ile çok benzerlik göstermektedir.

Yapı, gri kuvarsit ve kırmızı kumtaşından inşa edilmiştir. Türbenin iç zemini kırmızı kumtaşı ile döşenmiştir. Türbenin süslemelerinde renkli taş ve çiniler kullanılırken bitkisel motifler yoğun olarak kullanılmıştır. İç mekânın sıva ile kaplı olduğu türbenin kubbesinde yer alan madalyon içerisi de yine palmet, rumi, lotus ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel motiflerle süslenmiş, Kuran-ı Kerim'den Bakara Suresi'nin 255. ve 256. Ayetler'i Arapça yazılmıştır. Türbe içerisinde altı adet mezar sandukası bulunmaktadır. Bunlardan ikisi kırmızı kumtaşı ve beyaz mermer ile yapılmışken; diğer dördü tamamıyla beyaz mermerden yapılmıştır.

Türbenin içindeki mihrap nişine işlenmiş kırmızı kumtaşından levha üzerinde bulunan Farsça kitabe, yapının yapım tarihi hakkında bilgi vermektedir:

Bina kent in ravza-i cennet-penah der-aht-i devlet-i İslam Şah İbn-i Şir Şah halledallahu mülke hu ve saltanehu mesned-i âli İsa Han İbn-i Niyaz- Ağavan-ı hüccab-ı has. Be tarih-i Nuhsad-u Pincan-u çehar ez-hicret- sene 954.

Anlamı: Bina etti iş bu cennetin sığınağı olan ravzayı İslam Şah bin Şir Şah (Allah onun mülkünü ve saltanatını aziz kılsın). Has hüccaplar ağalarından olan İsa Han Bin Niyaz'ın yüce mesned-i mekân Hicretin 954 senesi (M. 1547-48) inşa edildi.

Fotoğraf: 10-11 İsa Han Türbesi Dış Cephe ve Çatri Genel Görünüşü (Özler, 2016)

Fotoğraf: 12-13 İsa Han Türbesi İç Mekân Genel ve Kubbe Detay Görünüşleri (Özler, 2016)

Arap Sarayı ve Camisi: Hümayun Şah'ın eşi Hamide Begüm tarafından Hümayun Türbesi'nin yapımında çalışacak olan İranlı usta ve sanatçıların kalması amacıyla bu sarayın yapılmış olduğu bilinmektedir (Gautam, 2010: 34). İnşasında birçok Arap usta, sanatçı ve işçi çalıştığı için "Arap Sarayı" olarak adlandırıldığı bilinen yapıdan, Sayyid Ahmad Khan "Asarus-Sanadid" adlı kitabında "Mandi" olarak bahsetmektedir (Nath, 1994: 196). Saray doğu-batı doğrultuda enine dikdörtgen bir plana sahip

olup, güneybatısında camisi bulunmaktadır. Sarayın ana giriş kapısı doğuda yer alırken, batı cephesinde de simetrik olarak yine giriş kapısı bulunmaktadır. Doğu ve batı cephesinde kapıların her iki yanında üçer odadan altışar odası bulunurken, sarayın kuzey ve güney cephesinde simetrik olarak yerleştirilmiş 29 adet odası bulunmaktadır. Sarayın içerisinde havuzu ve su kuyusu bulunmakta güney cephesinde duvar kalıntılarından terasının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bugün ziyarete açık olan sarayın büyük bir bölümü çökmüş ve koruma altına alınmıştır. Moloz taşlarla örülü olan sarayın giriş kapısı kesme taş ve kırmızı kumtaşından yapılmış olup çatırları renkli çinilerle kaplanmıştır (Foto: 14-15-16), (Plan:2, Şekil:1)).

Fotoğraf: 14-15 Arap Sarayı Genel Görünüşü (Archnet, 2013)

Plan:2 Arap Sarayı Girişi (Archnet, 2014)

Kapı üzerinde yer alan kitabe; *Besmele-i Şerif*, *Kelime-i Tevhid* ve devamında *Mihribanu kadimi-ye Cihangir Padişah* yazmaktadır.

Şekil: 1/ Fotoğraf: 16 Arap Sarayı Anıtsal Kapısı (Archnet, 2014)

Sarayın güneybatısında yer alan Hümayun Camisi olarak da bilinen caminin bugün sadece kesme taşlarla örülü olan batı duvarı ayakta olup, yaklaşık 1,5 m yükseklikte platform üzerinde yer almaktadır. Caminin batı duvarından mihrabının iki yanında sivri kemerli giriş açıklığı ile tonozla örtülü dar bir koridordan alt katında yer alan hücrelere geçiş vardır. Caminin mihrabında herhangi bir yazı ve bezeme yokken, kemer kavsarasının alçı ile sıvandığı görülmektedir (Foto: 17-18).

Fotoğraf: 17 Arap Sarayı Camisi (Özler, 2016)

Fotoğraf: 18 Arap Sarayı Camisi (Javed, 2019)

<http://mohsinphotos.blogspot.com/2019/03/yamuna-pavilion-north-pavilion-mosque.html>

Efservala Camisi ve Türbesi: Hümayun Türbesi'nin güneybatısında ve Arap Sarayı'nın kuzeybatısında yer almaktadır. Efservala isminin Orta Asya'dan geldiği öne sürülmektedir. Efservala Camisi ve Türbesi'nin; Ekber Şah'ın babası Hümayun Şah'a yarenlik eden, aynı zamanda Ekber Şah'ın da hizmetinde bulunan Ebu'l Fetih'e ait olduğu düşünülmektedir (Michell and Pasricha, 2011: 78). Efservâlâ Camisi ve Türbesi bahçe zemininden üç ayrı merdivenle ulaşılabilen 1,5 metre yüksekliğinde, dikdörtgen formunda taş dolgu bir platform üzerinde inşa edilmiştir (Foto: 19).

Fotoğraf: 19 Efservala Türbesi ve Camisi Genel Görünüşü (Özler, 2016)

Efservala Camisi, Babürlü dönemi camilerinin erken döneme tarihlenen örneklerinden biridir. Küçük ölçekli olan cami, dikdörtgen plana sahip olup üç bölümlü ve ortadaki harim bölümü kubbe ile yan bölümler düz dam şeklinde örtülüdür.

Efservala Camisi plan itibarıyla İsa Han Camisi ile çok benzerlik göstermektedir. Caminin girişi doğuda olup, üç kemerli sivri kemer formunda giriş açıklığına sahiptir. Moloz taşlarla inşa edilen camide yer yer kırmızı kumtaşı kullanılmıştır (Foto: 20-21). Caminin altı basamaklı kırmızı kumtaşından yapılmış olan minberi üzerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Batıda yer alan mihrabı ise geometrik desenler yanında kemer alınlığında yer alan madalyonların içerisinde mevcut olan bitkisel bezemeler olup; süslemelerin bir kısmı günümüze ulaşmış bazı bölümleri ise daha sonra beyaz alçı sıva ile boyanmıştır (Foto: 22-23).

Fotoğraf: 20-21 Efservala Camisi Arka Cephe ve Ön Cephe Genel Görünüşü (Özler, 2016)

Fotoğraf: 22-23 Efservala Camisi Mihrap ve İç Mekân Genel Görünüşü (Özler, 2016)

Türbe, dışardan ve içerden düzensiz sekizgen planlı, tamamı kırmızı kumtaşı ve beyaz kesme taşla kaplı moloz taşlarla inşa edilmiştir. Türbenin üzeri içeriden ve dışarıdan sekizgen yüksek bir kasağa oturan çift cidarlı kubbe ile örtülmüştür. Dört cephesi de açıklık şeklinde düzenlenen türbeye giriş, güney cepheden sağlanmaktadır (Foto: 24-25), (Plan: 3).

Fotoğraf: 24-25 Efservala Türbesi Dış cephe ve İç Mekân Genel Görünüşü (Özler, 2016)

Plan: 3 Efservala Türbesi Planı (Palalı, 2012)

Efservala Türbesi içerisinde üç adet, ikisi mermer biri kırmızı kumtaşından sembolik sanduka bulunmaktadır. Sanduka üzerindeki 1566-1567 tarihinden yola çıkarak hem camisi hem de türbesinin bu yıllar arasında yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Bani ve mimarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır (Özler, 2018: 54).

Hümayun Türbesi: Çevresindeki birçok yapı ile birlikte kurgulanan türbe, külliye düzeni olarak düşünülen yapı topluluğunun merkezindedir. Hümayun Türbesi büyük bir bahçe içerisinde ve diğer tüm yapılara hâkim bir konumda bulunmaktadır. Türbe, çarbağ düzeninde karelere ayrılmış bahçenin güneydoğu köşesinde su kanalları ile yine dört bölüme ayrılmış karenin tam merkezinde yer almaktadır (Foto: 26).

Fotoğraf: 26 Hümayun Türbesi Genel Görünüşü (Özler, 2016)

Türbe, Hümayun'un eşi Hamide Banu Begüm tarafından 1565-1571 tarihleri arasında inşa ettirilmiştir. Yapının mimarı İranlı Mirak Mirza Giyaz'dır (Gautam, 2010: 29). Türbe tasarımı İranlı Seyyid Muhammed ve babası Mirak Mirza Giyaz tarafından yapılmıştır. Sayyid Ahmad Khan'ın 1846 tarihli "Asarus-Sanadid" adlı kitabında "Siyarul- Manazil" el yazmasından yola çıkarak yapımı ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermiştir:

Der-sal-ı çehardehum-ı cülus-ı Ekberi bina-yı makber-i cennet-aşiyani-yi Hümayun Padişah vuku' yaft... be-harc-ı meblağ-ı panzdeh lek rupiye (1,500.000 rupiye) encam ve itmam peziraft.

Anlamı: Ekber-i cülusunun on dördüncü yılında Hümayun padişahın cennet- aşiyani olan makbere binası- türbesi inşa edildi. Toplam 1,5 milyon rupiye inşası tamamlandı.

Hümayun Türbesi, Hindistan’da yüksek kemerli ve çift kubbeli yapılan Babürlü türbelerinin anıtsal ölçekli ilk örneğidir. Yapının merkezinde sekizgen ana mezar odası bulunmaktadır. Ana mezar odasının kuzey, güney, doğu ve batı yönlerinde ise giriş bölümleri yer almaktadır. Güney cephede yer alan ana giriş bölümü kapı açıklığı şeklinde düzenlenmiş ve kubbe ile örtülmüştür. Bu bölümde bulunan yatay bir geçitle merkezdeki sekizgen mezar odasının altındaki asıl mezar odasına geçiş yapılır. Diğer üç cephede yer alan giriş bölümleri ise kırmızı kumtaşından ajurlu şebekelerle kapatılmış ve üzeri yarım kubbelerle örtülmüştür. Yapının ara dört yönünde ise içerisinde Hümayun Şah’ın aile üyelerinin mezarlarının bulunduğu daha küçük ölçekli köşe odaları bulunmaktadır (**Foto:** 27-28), (**Plan:** 4). Giriş bölümleri birbirlerine ve merkezdeki ana mezar odası ile köşe odalarına hollerle bağlıdır. Yapı plan itibariyle kusursuz bir simetri düzenine sahiptir (Özler, 2018: 55-56).

Plan: 4 Hümayun Türbesi Planı (Koch, 2012)

Hümayun Türbesi’nin ana mezar odasında Hümayun ‘un beyaz mermerden sembolik sandukası bulunmaktadır. Sanduka yaklaşık 15 cm yükseklikte 4,5 m genişlikte bir platform üzerinde oturmaktadır. Bu platform yüzeyinde beyaz mermer üzerine siyah mermerden yapılmış sekiz kollu yıldızlar ile sekizgenlerden oluşan geometrik kompozisyonlar mevcuttur. Sanduka üzerinde yer alan birkaç silme ve kapak kısmında bulunan bütün sanduka boyunca dolaşan mukarnas dizisinden başka herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Diğer köşe odalarında yer alan sembolik sandukalar yine beyaz mermerden yapılmış, üzerlerinde ise genel olarak Kelime-i Tevhid, Kuran-ı Kerim’den Rahman Suresi’nin 26. ve 27. ayetleri ile Bakara Suresi’nin 255. Ayeti olan Ayet-el Kürsü yazılmıştır. Bu sandukaların bazılarında tarih bulunurken yatan kişiler hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır (**Foto:** 27-28).

Fotoğraf: 27-28 Hümayun Türbesi İç Mekân Genel Görünüşü (Özler, 2016)

Berber Türbesi: Güney Delhi'de Nizamüddin Bölgesi'nin doğusunda, Yamuna Nehri'nin batı kıyısında, Hümayun Türbe bahçesinin güneydoğusunda bulunmaktadır. Türbede bulunan mermer sandukalardan birinin üzerinde H.999 yani miladi 1591'e tekabül eden bir tarih bulunmaktadır (Sharma, 2001: 108). Türbenin hiçbir yerinde kitabe bulunmaması ve hiçbir kayıta da Berber hakkında bilginin yer almaması sebebiyle bu tarihten yola çıkılarak eser, M.1591'e tarihlendirilmektedir. Türbenin banisi ve mimarı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Günümüzde genel itibarıyla sağlam olan yapı, Hümayun Türbesi bahçesi içerisinde ve çevresinde bulunan en geç tarihli yapı olup, aynı zamanda en iyi korunan yapılardan birisidir. Türbenin dış cephesinde özellikle doğu ve kuzey cephelerinde yer yer malzemelerinde dökülmeler görülmektedir (**Foto:** 29-30).

Fotoğraf: 29-30 Berber Türbesi Dış Cephe ve İç Mekân Genel Görünüşü (Özler, 2016)

Nai ka Kumbhed olarak da bilinen Berber Türbesi, küçük ölçekli üzeri kubbe ile örtülü bir yapıdır. Yapı topluluğu içerisinde birçok yapı Hümayun Türbesini çevrelemektedir. Berber Türbesi, merkezdeki Hümayun Türbesi'ne ev sahipliği yapan büyük bahçede (çarbağ içerisinde) ayakta duran tek yapıdır. Berber Türbesi; güneyde yedi basamakla çıkılan merdivenle, 2.44 m yüksekliğinde 24.3 m genişliğinde kare platform üzerinde yer almaktadır. Türbe, dört yönünde yaklaşık 7 m yüksekliğe sahip taçkapı kemerleri ile anıtsal bir yapı görünümüne sahiptir. Düzgün kesme taşlarla örülen platform üzerinde yer alan yapı, içerden ve dışardan kare bir plana sahip olup üzeri çift cidarlı kubbe ile örtülüdür. Basık tutulan iç kubbenin yüksekliği zeminden itibaren 12.293 m'dir. Kubbe kasnağının çevresinde 16 adet dilimli bodur lotus formunda sütunceler bulunmaktadır. Ayrıca her köşesinde çatrilere bulunmaktadır. Çatrilere üzerleri mavi, yeşil ve sarı renkli taşlarla kakma tekniği ile kaplanmıştır. Yapının güney, kuzey, doğu ve batı cepheleri, derin yüksek kemerlerle çevrilidir (Özler, 2018: 78). Türbeye güney cephede yer alan taçkapıdan girilmektedir. Diğer cephelerde yer alan kemerlerin arasındaki açıklıklar ise kırmızı kumtaşıdan oluşan kafes şeklinde oyma şebekelerle kapatılmıştır (**Plan:** 5).

Plan: 5 Berber Türbesi Planı (Palalı, 2012)

Türbede iki adet mermer sanduka bulunmaktadır. Sandukaların yan taşlarında ve başucu ve kapak bölümünün üst kısmında, Rahman Suresi'nin 26. ve 27. Ayetleri ile Bakara Suresi'nin 255. Ayeti olan Ayet-el Kürsü yazılıdır. Ayrıca sanduka yüzeylerinde; palmet, rumi, hatai ve lotus motiflerinden oluşan bitkisel süslemeler işlenmiştir. Bu süslemeler hem işleniş bakımından hem de teknik açısından oldukça kalitelidir (Özler, 2018: 85). Türbe süslemelerinde kırmızı kumtaşı ve gri taşın yanında yer yer mermer ve renkli taşlar kullanılmıştır

Yazlık Köşk (Baradari): Urduca'dan gelen Baradari, dikdörtgen planlı her cephesinde üç kapı ya da giriş açıklığı bulunan on iki kapılı köşk anlamına gelmektedir (Koch, 2012: 260). Hümayun Türbe bahçesi içerisinde yer alan Baradari türbenin doğusundadır. İki katlı olarak düzenlenmiş olan yapının, alt katta ve üst katında dinlenme odaları mevcut olup; sivri kemer formunda giriş açıklığı olan orta sofaya açılmaktadır. Üst kattaki ana salonun üzeri düz dam ile örtülüdür. Üst katta kuzey cephede sütunların taşıdığı sivri kemerli açıklığı olan terası bulunmaktadır. Köşkün saçak kısmının yüzeyinde sıralı şekilde ters-düz palmet motifleri, beyaz alçı üzerine kırmızı renkte işlenmiştir (Foto: 31-32, Plan: 6).

Fotoğraf: 31-32, Plan:6; Hümayun Türbesi Baradari-Yazlık Köşk Genel Görünüşü (Garman,2019)

<https://dribbble.com/shots/7069638-Humayun-s-Tomb-Complex-Baradari>

Hamam: Babürlü dönemi mimarisi ile ilgili olarak yapılan yayınlarda Babürlü hamamlarından ne yazık ki hiç bahsedilmemektedir. Bu dönemle ilgili olarak yapılan çalışmalarda daha çok kale, saray, cami ve türbe gibi anıtsal ölçekli yapılar üzerinde durulmuş, çalışılması oldukça zor ve günümüze harabe durumunda ulaşan hamamlar daima göz ardı edilmiştir. Kaynak araştırması esnasında ulaşılan gerek Hümayun Türbesi için yapılan çalışmalarda gerekse Babürlü hamamları ile ilgili olarak yapılan yayınlarda bu hamamdan bahsedilmemektedir. Babürlü hamamlarının iki şekilde kullanımı söz konusudur. Birincisi; hükümdarlar tarafından bireysel kullanımları için saraylarda, ikincisi ise; halkın kullanımına yönelik camilerin, kalelerin, bahçelerin ve mimari yapı topluluklarının bir parçası halinde inşa edilen umuma açık hamamlar şeklinde olduğu bilinmektedir. Babürlü hamamları iklimin etkisi ile sıcaklık ve soğukluk bölümlerinin birlikte ve sadece soğukluk bölümünün yer aldığı hamamlar şeklinde iki farklı plan tipinde gelişme göstermiştir (Arora, 2018: 1-13). Hümayun Türbesi bahçe duvarının kuzey kenar ortasında yer alan bu hamamın ise aslında burada bulunan hizmetlilerin kullanımı için ve cenaze yıkamak amacıyla kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Çünkü Türk hamam geleneğine uygun olarak temizlik ve eğlence maksadıyla bu dönemde yapılan diğer hamamlarla mukayese edildiğinde hem ölçek hem de bulunduğu yer itibarıyla bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca hamamın hem çok küçük ölçekli hem de türbe bahçesi içerisinde yer alması bu hamamın hizmetliler ve cenaze yıkama yeri olarak iki amaca yönelik kullanılmış olabileceği fikrini desteklemektedir. Yapının plan özelliklerine bakıldığında; yaklaşık 1,5 m yükseklikteki kırmızı kumtaşından platform üzerinde yer alan hamamın girişi güneyindedir. Hamamın platformuna çıkılmasını sağlayan merdivenleri doğu ve batı cephesinde bulunmaktadır. Girişte hemen soyunmalık bölümü bulunan hamamın kare planlı aralık bölümünün her

iki yanında soğukluk bölümü simetrik olarak yer almaktadır. Hamamın kuzeyinde su deposu bulunmakta, deponun yakınında külhan bölümünün bulunmaması ayrıca hamamda bacanın da yer almaması sıcaklık bölümünün olmadığı görüşünü desteklemektedir.

Hamamın yapım tarihi ile ilgili olarak herhangi bir inşa kitabesine rastlanılmamıştır. Hamamın genel olarak mimari, malzeme, teknik ve süsleme gibi özelliklerine bakıldığında; Babürlüler'in erken dönem örnekleri ile yakın benzerlik göstermesi sebebiyle XVI. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yapının moloz taşlarla örülü duvar yüzeyi günümüzde kırmızı ve beyaz renkte sıva ile sıvanmıştır. Hamamın saçak kısmında kırmızı renkte sıva üzerine beyaz alçı ile oluşturulmuş ters-düz palmet dizileri mevcuttur (Foto: 33-34-35, Plan: 7)

Fotoğraf: 33 Hümayun Türbe Bahçesinde Bulunan Hamamın Güney- Kuzey Cephe Genel Görünüşü (Özler,2016)

Plan:7, Fotoğraf: 34-35 Hümayun Türbe Bahçesinde Bulunan Hamamın Planı (Garman,2019)

<https://dribbble.com/shots/7069638-Humayun-s-Tomb-Complex-Baradari>

Değerlendirme

Bu çalışmada Hümayun Türbesi bahçesinde ve çevresinde yer alan 11 adet yapı incelenmiştir. Araştırma konusu kapsamında incelenen üç cami, beş türbe, bir saray, bir hamam ve bir yazlık köşkten oluşan yapıların tamamı XVI. yüzyıla tarihlenmektedir.

Genel olarak yapıların üzerinde inşa kitabesi bulunmamakla birlikte usta ve baniye ait mevcut bilgilere arşiv belgeleri ile ulaşılmaktadır. İncelenen yapılar arasında 1547-48 tarihleri arasında inşa edilen

İsa Han Türbesi ve Camisi en erken tarihli yapı iken; 1591 tarihli Berber Türbesi en geç tarihli yapıdır. İsa Han Camisi ve Türbesi'nin bu yapı topluluğu içerisinde en erken tarihli eser olduğu hem türbede yer alan mihrap üzerine işlenmiş Farsça kitabeden hem de Nizamüddin Evliya Dergahına en yakın inşa edilen yapı olmasından dolayı açıklanabilir. Berber Türbesi'nin ise içerisinde bulunan sanduka üzerindeki tarihten yola çıkarak en geç tarihli yapı olduğu tespit edilmiştir. Hümayun Türbesi'nin inşa tarihi belli iken bahçe içerisinde yer alan hamam, köşk, Arap Sarayı, Bu Halime Türbesi ve bahçesinin yapım tarihleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Arap Sarayı'nın Hamide Banu Begüm tarafından inşa ettirildiği bilinirken, kapı üzerinde yer alan kitabede Cihangir'in eşi Nur Cihan Hatun'a atfedilen kitabe de ise kapının 1600'lülerden sonra yapıldığını ortaya koymaktadır.

Bu yapılardan sadece Hümayun Türbesi'nin mimarı belli iken diğerlerininki anonimdir. Hümayun Türbesi, İsa Han Camisi ve Türbesi ile Arap Sarayı'nın banileri belli iken diğer eserlerin kim tarafından yapılmış oldukları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca bu yapılardan Berber Türbesi, Efservale Türbesi ve Camisi, Bu Halime Türbesi ve bahçesinin de kime ait oldukları tam olarak belli değildir. Ancak burada bulunan yapıların Efservale Camisi ve Türbesi, Berber Türbesi, Bu Halime Bahçesi ve Türbesi gibi yapıların atfedilen kişilerin kim olduklarına dair yeterince bilginin olmaması buna karşın Babürlü döneminde ve günümüzde önemli bir yer olan Nizamüddin Evliya bölgesinde yer almaları burada yatan kişilerin önemli şahsiyetler olduğunu göstermektedir.

Yapıların inşasında ortak malzeme kullanımının olması, bu yapıların birbirine yakın tarihlerde inşa edildikleri fikrini desteklemektedir. Ele alınan örneklerden yola çıkarak dönemin ana yapım malzemesinin kırmızı kumtaşı ve gri taş olduğu söylenilebilir. Süslemelerde mermer ve renkli taş yanında nadir olarak bazı örneklerde çini kullanımına da rastlanılmıştır. Çininin iklime bağlı olarak günümüze ulaşmadığı kubbe, çatı ve duvar yüzeylerindeki kalıntılardan çini kullanımının varlığı anlaşılmıştır. Hümayun Türbesi, İsa Han Türbesi ve Berber Türbesi çatılerinde çini kalıntılarına rastlanmıştır.

Yapıların süsleme programlarına bakıldığında ise bitkisel motifler ve geometrik desenler ağırlıkta olup; kubbe ve giriş açıklıklarının kemer alınlıklarında yoğunlaşırken; yazı genel itibarıyla mihrap, kubbe ve sanduka yüzeylerinde bulunmaktadır. Geometri ise çarbağ düzenine sahip geleneksel Babürlü bahçe şemasından, simetrisinin hâkim olduğu türbe planlarına kadar kendini hissettirir. Babürlü mimari süslemelerinde de simetrisinin esas alınması neticesinde sadece geometrik süslemelerde değil aynı zamanda bitkisel, yazı ya da figür olsun her daim arka planda geometrinin hâkim olduğu ortadadır. Geometrik desenlerde altı kollu yıldızlar sıklıkla tercih edilirken; mühr-ü Süleymanlar, Hümayun Türbesi'nde taçkapı yüzeylerinde ve platformun kemer köşeliklerinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bitkisel süslemeler palmet, rumi, lotus, hatai kullanımı bütün yapılarda görülürken günümüze en iyi şekilde korunarak gelen örnekleri İsa Han Türbesi, Hümayun Türbesi ve Berber Türbesi'nde yer almaktadır. Erken döneme tarihlenen bu örneklerden yola çıkarak Babürlü dönemi erken örneklerinde figürlü süsleme kullanımına rastlanılmamıştır.

Yapıların süslemeleri göz önünde bulundurulduğunda özellikle türbelerin camilerden daha özenli süslemelere sahip olduğu görülmektedir. Hem işçilik hem tasarım açısından türbelere özen gösterilmesi oldukça şaşırtıcıdır. Ayrıca bu durum Babürlüler döneminde türbe mimarisine erken dönemden itibaren verilen önemi ortaya koymaktadır. Bunun da sebebi olarak birçok etnik gruba hakimiyet sağlamak zorunda olan devletin bütün halka eşit davranarak dini sembolize eden camileri değil, daha çok prestij niteliğindeki yapıları olan türbeleri anıtsal ölçekli ve yoğun süslemeleri ile ön plana çıkardığını göstermektedir. Yapıların anıtsal giriş kapıları da göstermektedir ki Babürlü mimarisinde erken dönem örneklerinden itibaren anıtsal giriş kapılarına özen gösterilmiştir. Şayet bu anıtsal giriş kapıları eserlerden önce inşa edilmişler inşa edilecek olan yapıların inşa süresi boyunca halk tarafından ilgiyle beklenilmesini sağlamış olabileceği gibi inşasından sonra yapılmışsalar ise de bu devasa kapıların

ardında yer alan eserlerin ihtişamı ve gizemi arttırılarak adeta bilinçli olarak her daim halkın merakı uyandırılmak istenmiştir.

İsa Han Camisi ve Türbesi'nden sonra inşa edilen Hümayun Türbesi'nin burada bulunan bütün yapılara hâkim konumda olması ve daha anıtsal ölçeklere sahip olması onun siyasi üstünlüğünü ve gücünü kanıtlar şekilde bilinçli bir şekilde yapıldığını göstermektedir.

Bahçe içerisinde yer alan hamam ise XVI. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Hamamın; kullanımının umuma açık olmayıp orada bulunan hizmetliler ve cenaze töreninde ölü yıkamak için kullanılmış olabileceği fikrini sadece soğukluk bölümünün olması, çok küçük ölçekli olması ve günümüzde sağlam olmasına rağmen kullanılmaması ile açıklamak mümkündür.

Sonuç

Araştırma konusu kapsamında incelenen yapılar XVI. yüzyıla tarihlenmekte ve inşa edilen eserler Babürlü Devleti'nin erken tarihli ilk örnekleri olması sebebiyle önem taşımaktadır. Bu çalışma ile genel olarak Babürlüler'in erken dönem eserlerinde mimarların ve sanatçıların anonim oldukları ortaya çıkmaktadır. Yapıların banileri ve kim için yaptırıldıkları da genel itibariyle belli değildir. İncelenen eserler erken dönem örnekleri olması nedeniyle süsleme ve malzeme açısından oldukça sade yapılardır. Türbe mimarisinin erken dönemden itibaren, cami mimarisine nazaran daha özenli ve gösterişli inşa edildikleri görülmektedir. Yapı malzemesi olarak kırmızı kumtaşı ve gri kesme taş kullanılırken süslemelerde; kırmızı kumtaşı, mermer ve bunların yanında diğer renkli taşlar ile birlikte nadir olarak çini kullanımı tercih edildiği tespit edilmiştir. İncelenen örnekler neticesinde erken dönem Babürlü yapılarının malzeme, teknik, süsleme özellikleri yanında çok sayıda türbe inşa edilmiş olması, bu dönemde hangi türden mimari yapı gruplarının ne ölçüde yapıldıkları hakkında da fikir edinmemizi sağlamıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada Babürlü Dönemi mimarisinin erken dönemi ele alınarak belli başlı örnekler üzerinden bu dönem hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Hindistan'ın geniş coğrafyaya sahip olması ve ülkemizden çok uzak olmasının yapılan çalışmaların sınırlı olmasına neden olduğu bir gerçektir. Ancak bu döneme ilişkin birçok eser araştırılmayı beklemektedir. Babürlü mimari eserlerinin özellikle dünya literatüründe Türk- İslam mimari örnekleri arasında hak ettiği yeri alması gerekmektedir. Babürlü mimarisinin dünya mirasına katkıları yadsınamayacak kadar çoktur ve bu konuda sorumluluk en çok da biz Türk araştırmacılara düşmektedir. Ortak kültürel mirasın bir unsuru olması sebebiyle yapılacak yeni çalışmalara bir adım olması temennisiyle.

KAYNAKÇA

Ruchika Arora. (2018, 8 Mayıs). Mughal Hammams. Erişim tarihi: 5 Haziran 2019,

<https://www.sahapedia.org/mughal-hammams>

Babür. (2000). Babürname: Babür'ün Hatıratı. (R. R. Arat, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gautam, S. (2010). Monuments of Delhi. Delhi: Archaeological Survey of India.

Gülbeden. (1987). Hümayunname. (F. A. Yelgar, İ. E. Manyas, & H. B. Giriş ve Tarihi Özet, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Koch, E. (2012). The Complate Taj Mahal. London: Thames-Hudson.

Koch, E. (2014). Mughal Architecture. New Delhi: Primus Books.

- Michell, G., and Pasricha, A. (2011). *Mughal Architecture&Gardens*. Mumbai- India: The Shoestring Publisher.
- Nath, R. (1994). *History of Mughal Architecture Vol. III*. New Delhi: Abhinav .
- Özler, F. (2018). *Delhi ve Agra'daki Babürlü Türbelerinde Mimari Süsleme (1557-1658)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Palalı, S. (2012). *Delhi'deki Babürlü Türbeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sharma, R. (2001). *Delhi And Its Neighbourhood*. Delhi: Archseological Survey of India.